

Treballs de la Societat Catalana de Geografia, núm. 77, juny 2014, p. 133-150
ISSN: 1133-2190 (ed. impresa); 2014-0037 (ed. digital)
URL: <http://revistes.iec.cat/index.php/TSCG>
DOI: 10.2436/20.3002.01.57

Mapes publicitaris de ciutats industrials: la iniciativa de Calvet i Boix (1879-1890)¹

Carme Montaner

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya
carme.montaner@icgc.cat

Resum

Un editor particular de Barcelona, Joan Calvet i Boix, publicà entre 1879 i 1890 més d'una trentena de mapes de ciutats espanyoles envoltats d'anuncis de negocis locals que patrocinaven l'edició. Els mapes urbans publicats per Calvet transmetien una imatge de modernitat d'aquestes ciutats i esdevingueren un símbol de la seva transformació econòmica i social. Aquest projecte constitueix una de les iniciatives de publicació de cartografia urbana més rellevants d'Espanya, a la segona meitat del segle XIX.

Paraules clau: història de la cartografia, cartografia urbana, mapes publicitaris.

Resumen: *Mapas publicitarios de ciudades industriales: la iniciativa de Calvet i Boix (1879-1890)*

Un editor particular de Barcelona, Joan Calvet i Boix, publicó entre 1879 y 1890, más de treinta mapas de ciudades españolas rodeados de anuncios de negocios locales que patrocinaban la edición. Los mapas urbanos publicados por Calvet transmitían una imagen de modernidad de estas ciudades y fueron un símbolo de su transformación económica y social. Este proyecto constituye una de las iniciativas de publicación de cartografía urbana más relevantes de España, en la segunda mitad del siglo XIX.

Palabras clave: historia de la cartografía, cartografía urbana, mapas publicitarios.

1. Aquest treball s'ha dut a terme en el marc del projecte de recerca CS02011-2927-C02-01, finançat per la Direcció General de Investigació y Gestión del Plan Nacional de I+D+I.

Abstract: *Advertising maps of industrial cities: the initiative of Calvet i Boix (1879-1890)*

A private editor from Barcelona, Joan Calvet i Boix, published between 1879 and 1890 more than 30 maps of Spanish cities surrounded by advertisements of featured local business, those sponsoring the edition. The urban advertising maps published by Calvet transmitted an image of modernity of these cities and became a symbol of its economic and social transformation. This project is one of the most relevant publication initiatives of urban mapping in Spain, in the second half of the 19th century.

Key words: history of cartography, urban mapping, advertising maps.

* * *

La societat urbana del segle XIX va desenvolupar un dels fenòmens més importants de promoció comercial: la publicitat. Els cartells, les marquesines, els aparadors de les botigues i, especialment, la premsa i les revistes, es convertiren ràpidament en suports publicitaris. Barcelona, va ser una ciutat ben avançada en aquest aspecte i, ben aviat, hi comencen a aparèixer agències de publicitat, la primera de les quals Roldós y Compañía, fundada el 1872, fou la primera empresa d'Espanya que s'hi dedicà exclusivament.²

La proliferació d'anuncis, sobretot en periòdics, viuria ràpidament un canvi de disseny: el text donaria pas a la imatge, que esdevingué un recurs publicitari de primer ordre. Al mateix temps, un avenç molt important de les tècniques tipogràfiques, la introducció de la impressió en color, l'ús generalitzat de la litografia i la progressiva utilització de la fotografia, serien factors cabdals en el desenvolupament del mercat editorial, indústria amb un gran auge a la ciutat de Barcelona. Tot plegat amb una reducció dels costos d'impressió que farien les edicions cada vegada més assequibles.³

En aquest context, el recurs del mapa de la ciutat com a imatge publicitària no trigaria gaire a sorgir: a finals de la dècada de 1870 un agent publicitari català, amb seu a Barcelona, impulsà un projecte d'edició de mapes urbans de ciutats espanyoles envoltats d'anuncis. L'anunciant era el patrocinador del mapa i l'editor era un agent de publicitat. Aquesta iniciativa, una de les primeres d'Espanya –almenys pel que fa al concepte de col·lecció– esdevingué una de les vies de difusió de cartografia urbana més importants del segle XIX. Ens referim als mapes editats per Calvet & Cia.

2. Vegeu el fulletó de l'exposició "Publicitat a Catalunya 1857-1957. Roldós i els pioners" organitzada per la Generalitat de Catalunya i la Universitat Ramon Llull al Palau Robert de Barcelona del 6/10/2011 al 29/1/2012: <http://www.gencat.cat/palaurobert> (consultat 12/11/2013).

3. Vélez, Pilar: "El triomf de la imatge. La revolució litogràfica" dins Vélez, 2008, p. 71-100.

Els mapes urbans editats per Calvet & Cia

L'empresari barceloní Joan Calvet i Boix inicià un projecte d'edició de cartografia de ciutats espanyoles destinat a la publicitat. Es tractava de mapes en color i de gran format i envoltats d'anuncis comercials de tot tipus d'empreses. No tenim pràcticament documentació sobre aquest projecte cartogràfic editorial, excepte els mapes d'una trentena llarga de ciutats que hem pogut localitzar fins ara. Però la quantitat de ciutats representades, la qualitat de l'edició i l'ús com a anunci, fan que sigui una remarcable i innovadora iniciativa pel que fa a l'edició cartogràfica espanyola de la segona meitat del segle XIX.

No es coneix una relació exhaustiva de la producció de mapes impresos per Calvet i Boix. Per a l'estudi que es presenta s'ha agafat de base la col·lecció de mapes que es conserva a la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, la majoria dels quals es poden veure i descarregar a Internet.⁴ També s'han descrit els exemplars que figuren a la Memòria Digital de Catalunya⁵ i que corresponen a les cartoteques de la Biblioteca de Catalunya, de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer i del Centre Excursionista de Catalunya, i els que es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. La resta de mapes s'han obtingut a partir de cerques en d'altres catàlegs bibliogràfics i cerques aleatòries a la web. També s'ha tingut notícia d'alguns d'aquests mapes a través de catàlegs de venda de llibreters de vell o subhastes en línia. En alguns casos anaven acompanyats de la fotografia però amb una resolució tan baixa que impedia fins de llegir-ne el títol.

Aquests mapes han estat considerats més com a producte publicitari que com a producte cartogràfic, motiu pel qual, sovint, no s'han conservat a arxius i biblioteques públics (per exemple al catàleg de la Biblioteca Nacional de España només hi consta un mapa). Ha estat aquests darrers anys i gràcies a molts particulars que en van guardar exemplars, que s'han començat a conèixer i ens hem pogut fer una idea de l'abast del producte. No es descarta, doncs, que es puguin anar trobant exemplars d'altres ciutats. Del municipi de Gràcia, no s'ha pogut localitzar el mapa i només en tenim notícies indirectes.

Fins ara hem localitzat 35 mapes de ciutats publicats entre 1879 i 1890. De fet, el primer –Figueres– tot i que és l'únic que no porta el nom de Calvet, li hem atribuït pel fet que el disseny i concepció del mapa és exactament igual als que es van publicar immediatament després. Dels que porten data, el darrer és el de Sant Andreu del Palomar, editat el 1890. Tot indica que la producció de mapes urbans de l'editorial Calvet es concentra en aquests poc més de deu anys i desconeixem el motiu pel qual es finalitzà.

4. <http://www.cartotecadigital.icc.cat>

5. <http://www.cbuc.mdc.cat>

Taula 1. Mapes de ciutats publicats per J. Calvet (localitzats fins a desembre de 2013)

	Ciutat	data	Títol
1	Figueres	1879	<i>Plano Industrial de Figueras</i>
2	Bilbao	1880	<i>Plano industrial y comercial de Bilbao y su ensanche</i>
3	Tarragona	1880	<i>Plano industrial y comercial de Tarragona</i>
4	Alcoi	1881	<i>Plano industrial y comercial de Alcoy</i>
5	Lleida	1881	[sense informació]
6	Manresa	1881	[sense informació]
7	Mataró	1881	<i>Plano industrial de Mataró</i>
8	Olot	1881	<i>Plano Yndustrial y Comercial de la villa de Olot</i>
9	Valladolid	1881	<i>Plano industrial y comercial de Valladolid</i>
10	Valls	1881	<i>Plano industrial y Comercial de Valls</i>
11	Vic	1881	<i>Plano industrial y comercial de Vich</i>
12	Badalona	1882	<i>Plano Industrial y Comercial de Badalona</i>
13	Cartagena	1882	<i>Plano industrial y comercial de Cartagena</i>
14	l'Havana	1882	<i>Plano industrial y comercial de la Habana</i>
15	Múrcia	1882	<i>Plano industrial y comercial de Murcia</i>
16	Sant Martí de Provençals	1882	<i>Plano Industrial y Comercial de Sn Martin de Provencals</i>
17	Vilanova i la Geltrú	1882	<i>Plano industrial y comercial de Villanueva y Geltrú</i>
18	Béjar	1883	<i>Plano industrial y comercial de Béjar</i>
19	Madrid	1883	<i>Plano industrial y comercial de Madrid</i>
20	Manlleu	1883	<i>Plano industrial y comercial de Manlleu</i>
21	Sevilla	1883	<i>Plano Industrial y comercial de Sevilla</i>
22	Torelló	1883	<i>Plano industrial y comecial de la villa de Sn. Feliu de Torelló</i>
23	Granollers	1884	<i>Plano industrial y comercial de la villa de Granollers</i>
24	Jerez de la Frontera	1884	<i>Plano industrial y comercial de la ciudad de Jerez de la Frontera</i>
25	San Fernando	1884	<i>Plano industrial y Comercial de la Ciudad de San Fernando</i>
26	Sallent	1885	<i>Plano industrial y comercial de la villa de Sallent</i>
27	Barcelona	1887	<i>Plano Industrial y Comercial de Barcelona</i>
28	Màlaga	188?	<i>Plano de Malaga: Guía Geográfica Industrial y Comercial</i>
29	Reus	188?	<i>Plano de Reus. Guia Geográfica Industrial y Comercial</i>
30	Terrassa	188?	<i>Plano de Tarrasa de la Guia geografica Yndustrial y Comercial</i>
31	Saragossa	188?	<i>Plano de Zaragoza de la Guia Geográfica Industrial y Comercial</i>
32	Sabadell	1887 post	<i>Plano de Sabadell. Guia geografica industrial y comercial</i>
33	Tortosa	1889 post	<i>Plano industrial y comercial de Tortosa</i>
34	Vilafranca del Penedès	1889	<i>Plano industrial y comercial de Vilafranca del Panadés</i>
35	Sant Andreu del Palomar	1890	<i>Plano Industrial y Comercial de San Andres de Palomar</i>

La diversitat geogràfica i de nombre d'habitants dels nuclis urbans dels quals Calvet va editar mapes, demostren que el ritme i ordre de publicació no responen a un projecte de sèrie cartogràfica prèvia, sinó més aviat sembla que es van anar publicant els mapes de les ciutats on l'editor podia contractar anunciants, així com obtenir un mapa actualitzat. Tots tenen la característica de ser municipis dinàmics amb una activitat comercial i/o industrial destacada. La majoria de mapes publicats corresponen a ciutats de la franja mediterrània d'Espanya, des de Figueres fins a Cadis, amb algunes excepcions com Madrid, Valladolid, Bilbao o Béjar. També es publicà el mapa de l'Havana, ciutat sota el domini de la corona espanyola en aquells anys, i amb una destacada presència d'empresaris catalans.

Figura 1. *Plano industrial y comercial de Alcoy / es propiedad de J. Calvet / 1881*

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73683

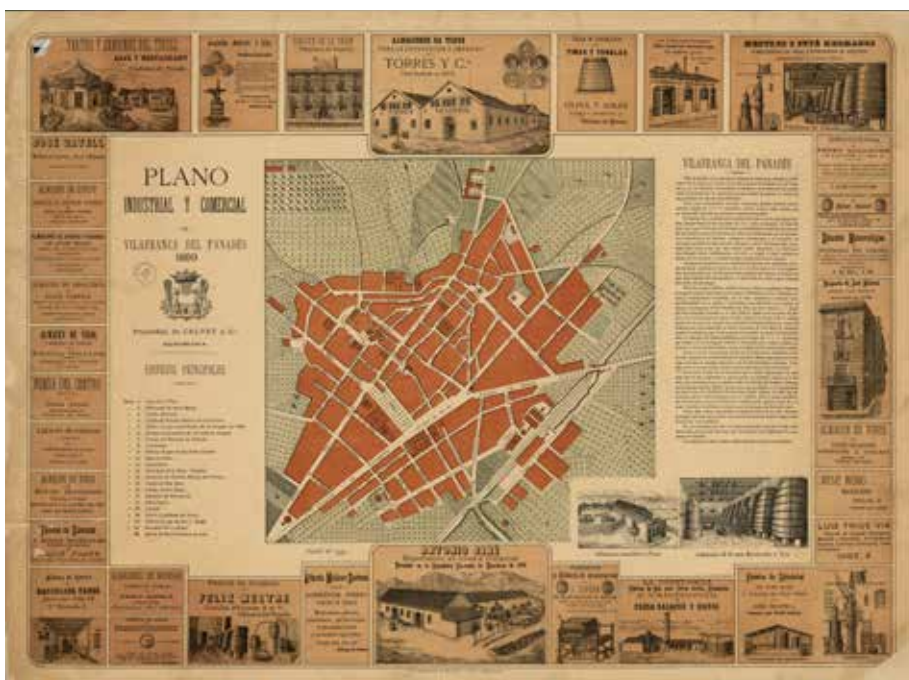
Que no hi ha un disseny previ de la col·lecció ho demostra el fet que les ciutats de les quals hem trobat mapes no tenen una mateixa categoria administrativa. A més de la capital d'Espanya, hi figuren capitals de província, caps de partit judicial, i fins ciutats de menor categoria. El projecte editorial correspon a una dinàmica comercial i no a una jerarquia administrativa. En aquest sentit, és una concepció diametralment oposada, per exemple, als mapes provincials de Coello publicats trenta anys abans i que responien a una col·lecció cartogràfica que seguia l'estructura provincial. D'altra banda s'aprecia que Calvet tenia una bona

xarxa de clients i de connexions en territori català, fet pel qual més del 60% dels mapes localitzats corresponen a ciutats i viles catalanes.

Així, en els mapes de Calvet no hi apareixen moltes capitals de província però, en canvi hi ha ciutats com Vilafranca del Penedès o Jerez de la Frontera amb un pes molt important d'indústria vitivinícola, o ciutats amb una gran presència de la indústria tèxtil, no només a Catalunya, com Sabadell i Terrassa, sinó en altres indrets d'Espanya, com ara Alcoi o Béjar. També hi figuren poblacions sense rang de ciutat, però que compten amb una indústria i/o comerç rellevant com ara Manlleu o Sallent. Tots els mapes editats per Calvet, però, es refereixen a ciutats i viles que van viure un creixement important al segle XIX.

La llista de 35 plànols de ciutats publicats en poc més de deu anys, fan d'aquesta col·lecció una de les obres més destacades a Espanya pel que fa a la publicació i difusió de cartografia urbana.

Figura 2. *Plano industrial y comercial de Villafranca del Panadés / 1889 / propiedad de Calvet y cia*

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.2305

El disseny dels mapes

La manca de documentació complementària sobre aquesta destacada col·lecció de mapes urbans, de moment només ens permet fer-ne una anàlisi

a partir de les dades obtingudes a partir de la lectura directa dels mapes. És doncs amb aquesta informació que passem a descriure'n el disseny, l'edició, les fonts d'informació i els anuncis que contenen.

Els mapes urbans publicats per Joan Calvet i Boix es distingeixen fàcilment perquè tenen el mateix patró de disseny i el mateix format: tots mesuren 68 x 91 cm i contenen la reproducció del mapa urbà d'una ciutat o vila, completada amb un text amb notícies historicogeogràfiques, i tot plegat envoltat d'anuncis d'establiments comercials o industrials, gairebé sempre de la mateixa ciutat representada. La composició, doncs, és sempre igual i, encara que el nombre d'anuncis varia de l'un a l'altre, tots els mapes de la col·lecció s'identifiquen fàcilment a primer cop d'ull.

També crida l'atenció el fet que, tot i que els mapes tinguin les mateixes mides, n'hem localitzat, com a mínim, de tres formats diferents: el més habitual, que podem anomenar en format de pòster i és el full de paper estRICTE; un altre en forma de mapa mural amb fustes a l'estil dels mapes escolars; i un tercer plegat o amb marques de plecs i amb un dels marges amb paper més ample per a poder ser relligat dins d'un llibre. Val a dir que, pel que fa a aquest darrer, no n'hem trobat fins ara cap exemplar enquadrat. Es fa difícil de saber com es van comercialitzar els mapes en realitat ja que, amb el pas dels anys, molts han sofert transformacions o danys que n'han pogut modificar la presentació. La multitud de formats, però, ja ens indica que són mapes que segurament van ser molt utilitzats i amb finalitats ben diverses.

El títol dels mapes, encara que semblant, no és sempre igual. La gran majoria, però, s'anomenen "Plano Industrial y Comercial" i el dibuix de la cartel·la presenta unes quantes variants diferents. Alguns exemplars fan referència a una "Guia Geogràfica Industrial y Comercial", però a part d'aquestes mencions en el mateix mapa no hem trobat, de moment, cap més informació. La referència en el títol a aquesta "Guia" es correspon, precisament als mapes de ciutats que no estan datats. El fet que l'editor hi figuri com a "Empresa Calvet y Boix" fa pensar que podrien haver estat publicats entre 1887 i 1889, que és el període en què l'empresa signava amb aquesta denominació.

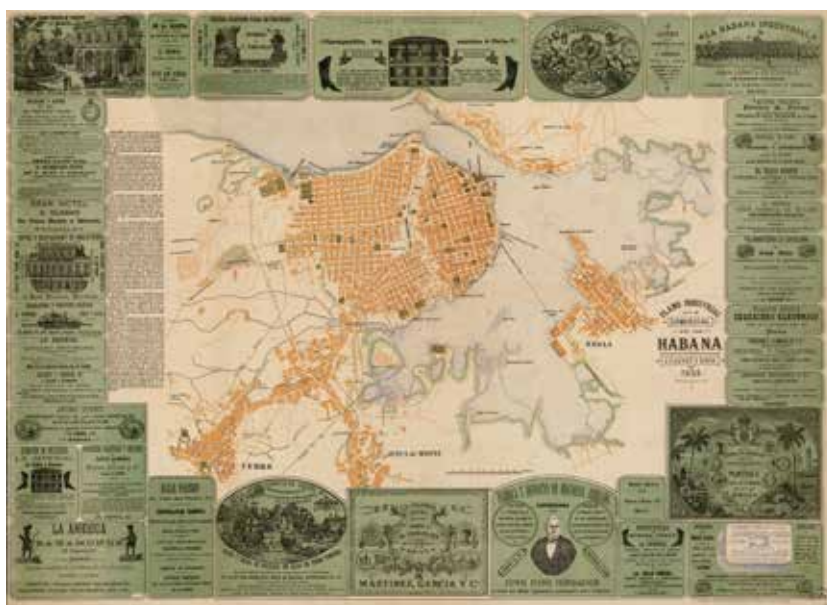
Una dada que crida l'atenció és l'escala dels mapes. Ja hem dit que tots estan impresos en un full de paper de 61 x 98 cm, amb el mapa al mig i la disposició dels anuncis al voltant. Tot i que hi ha ciutats amb més anuncis i d'altres amb menys, l'espai ocupat pel mapa és bastant igual en tots els casos. Així doncs, si el mapa de l'Havana o de Madrid ocupen el mateix espai que el mapa de Sallent o de Torelló, queda clar que la diferència de l'escala de representació és considerable. En el primer cas l'escala és al voltant de 1:10.000 mentre que en el segon cas és al voltant de 1:2.000. A primer cop d'ull totes les ciutats tenen la mateixa categoria: ocupen el mateix espai imprès. Aquest fet és possiblement un dels que marca més diferència entre una col·lecció de mapes pensada des d'un punt de vista cartogràfic i una col·lecció pensada des d'un punt de vista de propaganda comercial. Totes les ciutats aparenten una mateixa categoria malgrat les diferències entre unes i altres.

Figura 3. Títol del *Plano de Sabadell* (post 1887) que fa referència a la *Guía Geográfica Industrial y Comercial de la empresa Calvet. 1881*

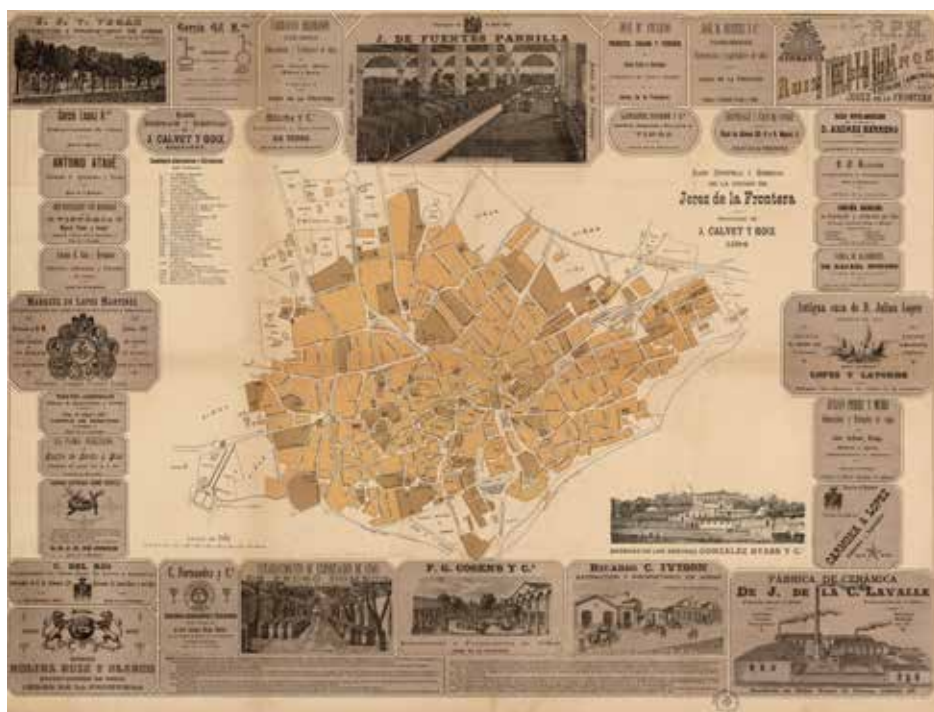
Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. BD-3483

Figura 4. *Plano industrial y comercial de la Habana / por J. Calvet y Boix / 1882*

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73682

Figura 5. *Plano industrial y comercial de la ciudad de Jerez de la Frontera / propiedad de J. Calvet y Boix / 1884*

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73679

Una altra característica és que la forma del nucli urbà s'encaixa de la manera més ajustada possible dins del format del full, de manera que no quedi molt espai en blanc, per la qual cosa el nord gairebé mai coincideix amb la part superior. En molts casos hi figura, però, la fletxa amb indicació del nord.

El dibuix cartogràfic varia d'un mapa a l'altre. Alguns porten corbes esbossades, d'altres només són planimètriques o d'altres incorporen corbes de nivell. La informació de la qual es disposava devia marcar la pauta en cada cas. Només en un mapa, el de Sallent, a més del nucli urbà hi figura a la part superior el *Plano general del río Llobregat y del ferro carril económico desde Sallent a la colonia Prat a escala 1:20.000*.

La informació sobre les vies públiques també difereix d'un mapa a l'altre: alguns porten una relació dels carrers i altres escriuen directament el nom de les vies en el mapa. També el fet d'assenyalar els edificis públics o religiosos remarcables difereix d'un mapa a l'altre. En tots els casos creiem que deu tenir una relació directa amb la font d'informació utilitzada.

Un altre detall cartogràfic que crida l'atenció és que moltes ciutats dibuixen els eixamples, tot just planificats i sovint encara ni començats a construir, com per exemple el de Vilanova i la Geltrú (Ferrer, 2011); o el cas del mapa de

Màlaga, que fins hi tot especifica a la llegenda, amb diferent color, les zones construïdes i les projectades. Aquest fet, no tan sols contribueix a donar una imatge d'actualitat al mapa sinó que també hi afegeix una imatge de modernitat i de prosperitat de la ciutat en qüestió, ja que es deixa constància de les previsions d'ampliació del seu àmbit urbà.

Tots els mapes porten un petit text que explica la història i la prosperitat de la ciutat representada. L'única excepció és el mapa de Barcelona. La inclusió de les anomenades “notícies historicogeogràfiques” era molt habitual en mapes del segle XIX i a Espanya en trobem molts exemples, sobretot de mapes provincials, com ara els de l'esmentat Coello, els de Boronat i Satorre o els de Valverde.⁶

L'editor Joan Calvet i Boix

No tenim cap dada sobre l'activitat professional de Calvet i Boix. En els mapes hi apareix amb diferents denominacions: J. Calvet; Juan Calvet y Boix; Calvet y Cia, i gairebé sempre sota l'epígraf “es propiedad de”; per tant no es tracta d'una denominació d'autoria, sinó de l'edició i, per tant, de la possessió de drets d'autor. Les úniques informacions sobre aquesta empresa les hem tret dels propis anuncis que va inserir en alguns dels mapes publicats. Així, en el mapa de Sevilla de 1883 diu:

“Planos Industriales y Comerciales / Con privilegio exclusivo / J. Calvet / 12, Asalto, 12 – Barcelona”.

I en el mapa de Torelló del mateix any, encara dóna més dades:

“Planos industriales y comerciales / Anuncios para teatros, tranvías, / ferro-carriles, kioskos, etc. / 12, Asalto, 12 / Barcelona / Esta casa tiene el depósito exclusivo del antiguo y acreditado / PAPEL PERSA de PAJA DE ARROZ de la V.” J^a Hatterer”.

L'anunci que crida l'atenció és el del mapa de Valladolid de 1881, que diu:

“Casa editorial / Centro de publicidad Calvet y Roldós / Escudillers 41 y Aglà, 9 Barcelona / Además de los anuncios para planos Industriales, tambien los admite este centro para todos los tranvías de Barcelona, Madrid, Valencia, Bilbao, y para todos los periódicos de España y del extranjero”.

Aquesta és l'única referència que hem trobat sobre la relació entre les empreses publicitàries Calvet y Roldós. Les adreces coincideixen amb les de la ja esmentada empresa de Roldós y Compañía, la primera agència publicitària d'Espanya i una de les més destacades en aquells anys.⁷ No sabem quant temps va durar aquesta relació entre Calvet i Roldós ni el paper jugat per aquesta darrera empresa en l'edició de mapes.

6. Vegeu-ne exemples a <http://www.cartotecadigital.icc.cat>

7. Vegeu nota 1.

Queda clar, però, que Joan Calvet tenia una empresa dedicada a la publicació d'anuncis i que va saber veure la potencialitat del mapa urbà com a imatge publicitària i com a reclam per a engrescar un bon nombre d'anunciantes, entre les indústries i comerços de cadascuna de les ciutats. Va fer, en definitiva, de l'edició cartogràfica un negoci per a la seva empresa.

De l'acceptació per part del públic en deixa constància un anunci publicat a *La Vanguardia* del dimecres 30 de novembre de 1887, a la pàgina 5: "Se nos ha remitido un plano titulado "Industrial y Comercial de Barcelona" debido á don Juan Calvet y Boix, en el que se hallan representadas todas las vías de la Ciudad y su ensanche y el Puerto, así como los edificios públicos que existent en ella. El plano està dibujado é impreso á tres tintes, con pulcritud, trazado sobre cuadrícula, y lleva a su alrededor anuncios variados de casas Industriales y de establecimientos de la localidad. Sus dimensiones le hacen especialmente propio para ser colocado á modo de mapa geográfico, y no hay duda que prestará utilidad, tanto a los adquisidores como a los anunciantes".⁸

Les fonts d'informació

No sabem gairebé res sobre la procedència de les dades utilitzades per al dibuix dels mapes ni sobre els seus autors. J. Calvet buscava com obtenir cartografia urbana actualitzada; feia redibuixar els mapes seguint el model que hem descrit abans; i contractava empreses litogràfiques per a fer-ne edicions acurades. D'altra banda, li calia aconseguir el major nombre possible d'anunciantes per tal de finançar el producte.

El que queda clar és que els mapes de Calvet no són aixecats de cap i de nou sinó que, en cada cas, buscava i sol·licitava el permís de reproducció del mapa més actualitzat possible. El creixement urbà a Espanya a la segona meitat del segle XIX, va incentivar l'aixecament de nombrosos plànols de

Figura 6. Anunci de l'empresa Calvet publicat al mapa de la ciutat de Valladolid de 1881 on figura associada a l'empresa Roldós

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73683

8. <http://hemeroteca.lavanguardia.com> (consultat 18/10/2013).

ciutats, empesos per una legislació que obligava –sobretot els ajuntaments– a planificar les alineacions de carrers, els nous eixamples o l'emplaçament de noves indústries. L'enorme despesa que suposava per a una entitat local –sobretot les mitjanes i petites– de dur a terme un aixecament d'aquestes característiques va fer que molts d'aquests mapes no s'arribessin a publicar mai i quedessin manuscrits com a eina d'ús per als serveis tècnics dels consistoris.⁹ També altres institucions com ara l'Estat Major de l'exèrcit estaven aixecant mapes de ciutats, en aquest cas places fortes, la majoria dels quals també quedarien manuscrits (Muro, 2010).¹⁰ Tot sembla indicar que Calvet es dedicà a sol·licitar el permís de reproducció d'aquests mapes aixecats per institucions oficials, que eren molt detallats però que sovint restaven inèdits. És, curiosament, un dels mapes que no hem localitzat, el que ens dóna una idea de quin era el procediment que feia servir Calvet per a obtenir les dades. L'Arxiu Municipal de Gràcia conserva un expedient amb una carta del 16 de maig de 1890 en la qual Joan Calvet i Boix demana permís a l'Ajuntament de l'esmentada vila per a copiar el plànol d'alineacions de Miquel Pascual de 1889 per tal de poder-lo publicar.¹¹ El mateix Calvet defineix el seu producte editorial:

“Don Juan Calvet expone (...) que hace años viene publicando una Guía Geográfica o atlas de los principales planos de poblaciones de España y América orlados con los anuncios de sus respectivos productores y comerciantes” “Las guías comerciales que hasta ahora han venido publicándose no han reunido en una sola página cuento precisan para ser útiles al objeto que se destinan y la que el infrascrito publica reuniendo al completo conocimiento de cada localidad el catalogo de sus principales centros de producción y de comercio...”.

Segons consta en el mateix expedient, l'Ajuntament de Gràcia no li atorgà el permís de reproducció del mapa de Pascual, però a canvi li deixà copiar el de Jeroni Galí de 1873. Malauradament no hem trobat cap indici que aquest mapa de Gràcia de Calvet arribés a publicar-se i, de fet, la petició està feta el darrer any en actiu que hem trobat de la firma.

Queda pendent fer una recerca de tipus local per a cadascun dels mapes editats per Calvet a fi de trobar-ne l'origen. Sovint, però, la font d'informació la trobarem segurament en els propis ajuntaments. Fins ara només hem trobat quatre mapes on es fa referència a la procedència del mapa: el de Madrid de 1883, els de Granollers i San Fernando de 1884 i el de Tortosa, que és posterior a 1889.

En el de Madrid, al marge hi figura la següent “ADVERTENCIA”:

“El plano de Madrid, levantado á expensas del Excmo. Ayuntamiento desde 1841 á 1846, y que comprendía poco más del antiguo perímetro, ha servido de base, para la publicación del presente, rectificando las variaciones interiores y ampliando sus contornos hasta comprender casi todo el proyecto de ensanche, con las importantes reformas llevadas á cabo

9. Un exemple paradigmàtic és el mapa de Barcelona de Garriga i Roca (Nadal, 2012).

10. Vegeu-ne, per exemple, un cas a Barcelona, en el context dels treballs fets per a tot Espanya, a José Ignacio Muro: “Los ingenieros del ejército y la planimetría de la ciudad de Barcelona en el siglo XIX” (Montaner i Nadal, 2010, p. 64-79).

11. Arxiu Municipal de Gràcia [espESP724/CAT/0801930008/AMDG]. Devem aquesta referència a la gentilessa de Francesc Nadal.

hasta la fecha por D. José Pilar Morales, Director de caminos y canales de riego, Maestro de Obras por la Academia de Bellas Artes de S. Fernando, y Profesor que fué en la distinguida Escuela especial de Operaciones Geográficas de la Junta General de Estadística”

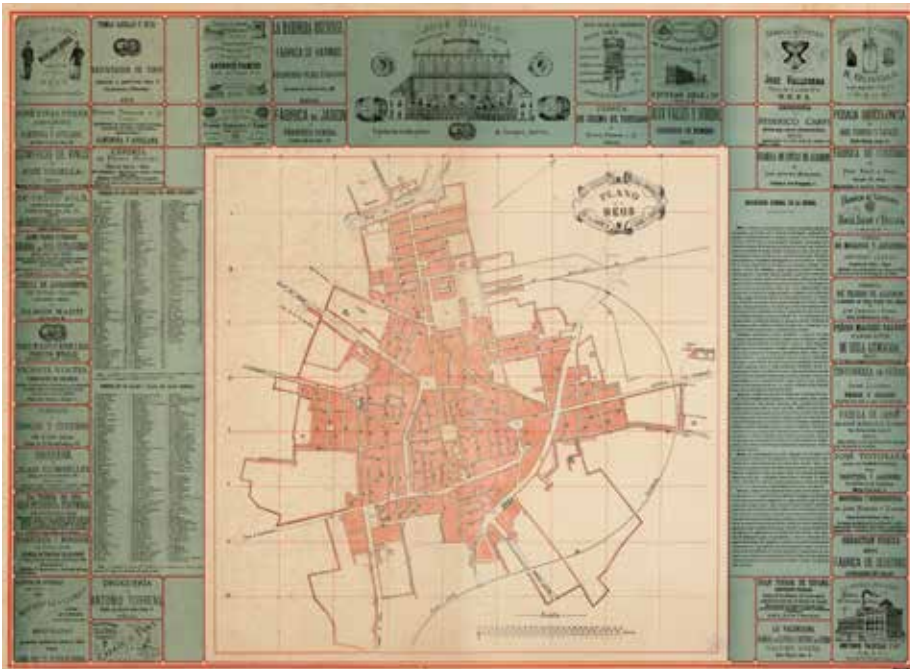
En aquest mapa queda clar que l'origen és el mapa de l'Ajuntament de Madrid però que l'ha actualitzat el mestre d'obres José Pilar. Podria ser que fos el mateix cartògraf qui demanés de figurar en el mapa donada la seva categoria professional i que, al mateix temps, donava prestigi al producte cartogràfic. Aquesta advertència introdueix una altra variable i és el fet que sembla que un cop obtingut el mapa, si no estava molt al dia, se'n feia fer una actualització.

El mapa de Granollers diu en el mateix títol: “levantado por el arquitecto D. E. Mercader” i el de San Fernando, només anomena el consistori: “mandado levantar per el Excmo Ayuntamiento, siendo su presidente el Ilmo Sr. D. Pedro Sutil y Garro”. Finalment el de Tortosa també diu en el títol: “reformado y adicionado por el arquitecto Víctor Beltri y Roqueta”.

La resta de mapes no incorporen cap menció d'autoria. És evident que la marca de la casa la dona l'editor i no pas l'autor o propietari de la informació urbana.

Seguint la mateixa línia tampoc hi figuren els autors dels textos descriptius de cadascuna de les ciutats representades. En canvi, sí que hi consten els impressors que, en alguns cas, fins i tot hi figuren com a anunciants, potser com a part del pagament.

Figura 7. *Plano de Reus: Guia Industrial y Comercial de la empresa J. Calvet y Boix / s.a. /*

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.292429q

La impressió

La major part dels mapes editats per Calvet estan impresos a l'empresa litogràfica de *Sucesores de N. Ramírez* de Barcelona, excepte els mapes de Figueres i Màlaga, impresos per la *Litografia Miralles*, els de Vilafranca del Penedès i Sant Andreu del Palomar impresos per la *Impr y Lit. Busquets y Vidal* i el de Barcelona imprès per la *Tipografia La Academia*. Totes les empreses, doncs, són de Barcelona. Aquest fet no és gens estrany si tenim en compte que la capital catalana reunia en aquell moment un destacat nombre d'empreses relacionades amb el món editorial, totes elles amb una tecnologia molt moderna (Vélez, 2008). La litografia de Narciso Ramírez va imprimir a la segona meitat del segle XIX un bon nombre de mapes de tot tipus i per a diferents editorials, i va esdevenir una de les empreses litogràfiques més destacades en la impressió de mapes en color. Pel que fa al nombre de tiratges o reedicions dels mapes de Calvet, fins ara no hem pogut trobar cap dada que hi faci referència.

Els mapes urbans no van ser l'únic model cartogràfic editat per Calvet i Boix. Hem localitzat dos mapes que segueixen el mateix model però no són urbans: un *Mapa Anunciador de Catalunya* sense data, però probablement imprès en la mateixa dècada que la resta de la producció de Calvet, i un *Mapa de Guipúzcoa* de 1882. En aquest cas els mapes impresos són mapes generals del Principat i de la província basca respectivament. El de Guipúscoa a escala 1:140.000 porta una finestra amb un mapa urbà de San Sebastián a escala 1:20.000. El fet de no localitzar-ne cap més, fa pensar que van tenir més èxit els mapes urbans, possiblement perquè és molt més identificador pel patrocinador.

Els anuncis

Els anuncis constitueixen una part molt important del document. N'hi ha només de text però també n'hi ha molts d'il·lustrats, alguns amb dibuixos ben espectaculars com ara els de les bodegues de Vilafranca del Penedès, les fàbriques de Barcelona o les farineres com la de Valls. La majoria d'anuncis són locals, és a dir, corresponen a indústries i comerços de la ciutat representada. N'hi ha de tot tipus, com ara els ja esmentats de Vilafranca i Jerez amb una nodrida representació de la indústria vitivinícola i els aiguardents; o també la indústria tèxtil no només catalana, com ara Manlleu sinó també d'altres indrets com ara Béjar. També crida l'atenció d'indústries i comerços més locals, com les fàbriques de barretines d'Olot, la mineria a Cartagena o la presència de fondes i hotels a gairebé totes les ciutats. Alguns anuncien institucions d'ensenyament com col·legis i fins hi ha anuncis d'institucions com l'Observatori de la Marina en el mapa de San Fernando.

Per la gran quantitat d'anuncis que surten en els mapes d'aquests deu anys es dedueix que Calvet tenia una bona xarxa de clients i que ben aviat els co-

merchants i industrials de tota mena van veure en la publicitat una bona eina de promoció. El mapa de l'Havana està farcit d'empreses amb noms catalans, cosa que fa suposar que Calvet tenia relació amb la colònia catalana instal·lada a l'illa caribenya.

El model

El model de mapa com els de Calvet, de fet, s'inspiren en els mapes turístics de ciutats històriques. En aquest cas, però, els monuments patrimonials són substituïts per les fàbriques i comerços. No sabem d'on va sortir aquesta versió industrial, però no ha estat fàcil de trobar exemples semblants en aquells anys o anteriors. Una ullada a molts catàlegs de mapes de ciutats, ens ha permès de constatar que no és un model habitual en aquella època, com ho pot semblar a primer cop d'ull.

Els exemples més semblants de mapes urbans amb publicitat industrial i comercial en aquells mateixos anys els trobem als Estats Units d'Amèrica. Encara que no són exactament iguals, els mapes de Calvet es poden comparar amb les "Bird's-eye views" o vistes a vol d'ocell, editades als EUA a la mateixa dècada dels anys 1880. Aquestes vistes van ser molt populars, sobretot les editades per Bayley i Hazen, i estan formades per la vista en perspectiva d'una ciutat envoltada per les imatges de les fàbriques que hi estan instal·lades. Con en el cas de Calvet també hi figuren ciutats grans, com Boston, o viles industrials més petites, com Easthampton (Mass.), o Cohoe (N.Y.) La majoria corresponen a indrets localitzats a la costa nord-atlànica entre els estats de Nova York i Massachussets.

L'any 2008 el *Norman B. Leventhal Map Center* de la *Boston Public Library* va organitzar una exposició d'aquest tipus de vistes. En el catàleg de l'esmentada exposició (Diversos autors, 2008, p. 17), es compara aquesta nova cartografia comercial de la segona meitat del segle XIX, com a expressió d'una nova transformació cap a una societat industrial, amb la cartografia renaixentista urbana de ciutats italianes, vista en el seu moment com a expressió del sorgiment d'una Europa mercantil enfront d'una Europa medieval. El mapa, en

Figura 8. Fragment del *Plano industrial y comercial de la Habana* / por J. Calvet y Boix / 1882 on es veuen els cognoms catalans de molts dels anunciants

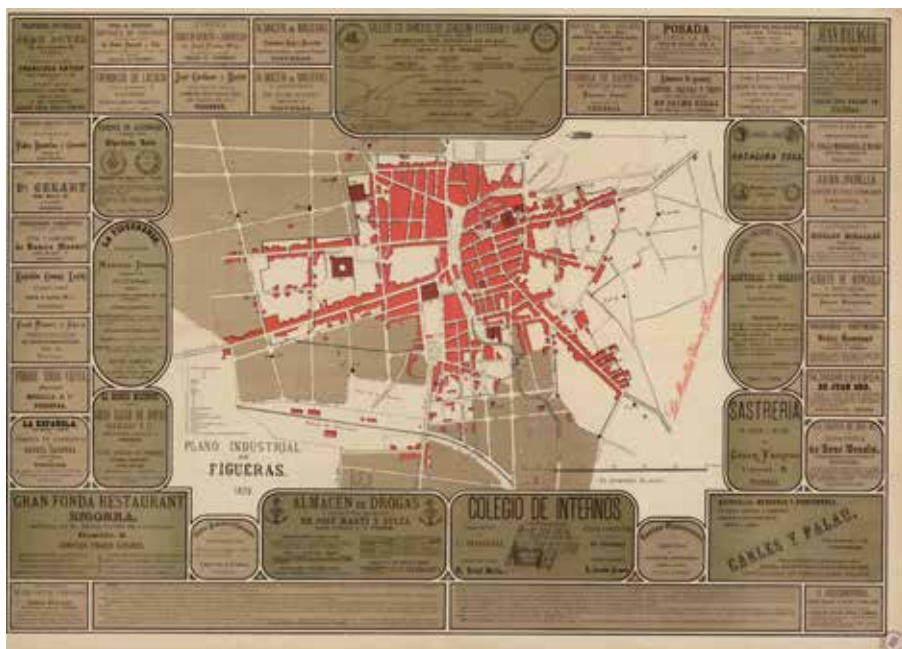
Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73682

definitiva, com a expressió d'una nova societat. La teoria és perfectament transportable als mapes de ciutats espanyoles de Calvet.

Un altre exemple molt destacable dels EUA és el mapa de Nova York dibuixat per William Taylor i publicat per *Galt and Hoy* a la mateixa ciutat el 1879 (Cohen, 1997, p. 142-142). Cal remarcar que aquest mapa fou publicat el mateix any que s'editava el mapa de Figueres, el primer de la col·lecció. Encara que el producte cartogràfic no és ben igual –allà eren vistes a vol d'ocell i Calvet ho feia amb plànols– sí que coincideix l'edició envoltada de fàbriques i posant en valor un model de ciutat industrial que es vol pròspera.

Els mapes de Calvet no van ser els únics que es van publicar a Espanya, però sí sembla que ell fou l'únic que va dur a terme un projecte editorial tan ambiciós. N'hem localitzat alguns exemples solts, com ara un mapa de Sant Sebastià de 1882 fet per l'arquitecte A. Morales del Ríos i imprès per Vicente Ordozgoiti.¹² Segurament es van publicar altres mapes solts, però en cap cas hem localitzat una col·lecció tan nombrosa com la de Calvet. No serà fins al tombant del segle XIX cap al segle XX que, també des de Barcelona, l'editorial Alberto Martín impulsarà nombrosos projectes cartogràfics entre els quals els atlas de ciutats, dignes successors de la col·lecció impulsada vint anys abans per J. Calvet.

Figura 9. Plano Industrial de Figueras 1879. Aquest mapa no porta el nom de Calvet però el disseny és exactament igual als que aquest editor publicà el decenni següent.

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Cartoteca. RM.73675

12. Es pot consultar a la Biblioteca Nacional de España: <http://www.bne.es>

A tall de conclusions

A Espanya, a la segona meitat del segle XIX, malgrat les mancances d'una administració que va tenir moltes dificultats per publicar mapes, la iniciativa privada va contribuir decisivament a la difusió de la cartografia urbana. El projecte del publicista Joan Calvet i Boix és sens dubte una de les aportacions més destacades. El fet que el producte final no tingués un valor patrimonial, sinó que només fos un objecte d'ús i de propaganda, ha fet que fins fa ben poc temps s'hagin menystingut aquests tipus de mapes entre els historiadors de la cartografia, i fins entre algunes institucions oficials que vetllen per la salvaguarda del patrimoni.

El mapa urbà esdevingué a la dècada de 1880 una imatge de modernitat de la nova ciutat industrial i un símbol de la seva transformació. No és estrany, doncs, que el mapa fos vist ben aviat com a instrument de propaganda, molt ben rebut per un societat industrial i comercial emprenedora, que hi va veure una eina potent de difusió i promoció comercial.

La iniciativa editorial privada de J. Calvet va entendre el mapa urbà com la representació d'un símbol de progrés. I va convertir el mapa en un objecte de consum per a una nova societat industrial i comercial que va començar a donar nous usos a la cartografia.

Calvet va saber aprofitar l'impuls en l'aixecament de mapes per part de l'Administració (sobretot per part dels ajuntaments), les noves i més assequibles tècniques d'edició i impressió que es van desenvolupar en aquells anys a la ciutat de Barcelona, i les noves estratègies de fer negocis d'entre les quals la publicitat.

La difusió del mapa urbà a Espanya a la dècada de 1880 deu molt a la iniciativa particular de J. Calvet, que va obrir nous usos i noves lectures de la cartografia a una nova societat urbana.

Bibliografia

- COHEN, Paul E.; Robert T. AUGUSTYN (1997). *Manhattan in maps (1527-1995)*. New York: Rizzoli.
- DIVERSOS AUTORS (2008). *Boston & Beyond: A Bird's Eye View of New England. An exhibit from the collections of the Norman B. Leventhal Map Center at the Boston Public Library. January-June 2008*. Boston: The Norman B. Leventhal Map Center.
- FERRER i PUMARETA, Jordi (2011). *El traç del progrés: els fonaments cartogràfics del procés d'exemple urbà de Vilanova i la Geltrú a la segona meitat del segle XIX*. [Vilanova i la Geltrú]: Institut d'Estudis Penedesencs, Col·lecció 184
- FELIP FILLAT, Rosa Anna (2008). *Fer país, conèixer món: la cartoteca del Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya; Institut d'Estudis Catalans.
- MONTANER, Carme; Francesc NADAL [ed.] (2010). *Aproximacions a la història de la cartografia de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Institut Cartogràfic de Catalunya.

- NADAL, Francesc (2011). *Miquel Garriga i Roca i el plànol de Barcelona, 1856-1862*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona; 26).
- QUIRÓS LINARES, Francisco (1991). *Las ciudades españolas en el siglo XIX: vistas de ciudades españolas de Alfred Guesdon. Planos de Francisco Coello*. Valladolid: Ámbito ediciones.
- RISTOW, Walter (1986). *American maps and mapmakers: Commercial cartography in the nineteenth century*. Detroit: Wayne State University.
- VÉLEZ, Pilar [ed.] (2008). *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art, indústria i consum a Barcelona*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.